

Pázmány Péter Katolikus Egyetem

Történettudományi Doktori Iskola

(vezetője Dr. Óze Sándor DSc)

Egyháztörténeti Műhely

(vezetője Dr. Perendy László OSchP)

Doktori (PhD) értekezés tézisei

Szvorényi Róbert

**Jacobinus János élete és életműve, a *Brevis enarratio* historiográfiai és történeti háttere,
valamint szövegének utóélete**

Témavezető: Dr. Tusor Péter DSc

Budapest, 2021

I. A kutatás előzményei, problémafelvetés

Jacobinus János (1574–1603), a disszertáció témájául választott kolozsvári unitárius szerző nem tartozik a régi magyar irodalom legismertebb szerzői közé. Azt azonban nem állíthatjuk, hogy a szakirodalom egyáltalán nem szentelt neki figyelmet. Az értekezésbe foglalt kutatás fontos és kapaszkodót nyújtó fogódzói többek között Bartoniek Emma, Bónis György, Kruppa Tamás, Kulcsár Péter és Stoll Béla korábbi eredményei voltak. A szerző életművét azonban egészében nem vizsgálták.

Jacobinus életére vonatkozó ismereteink meglehetősen hézagosak. Tudjuk róla, hogy fiatal kora ellenére meredeken felfelé ívelő hivatali karriert futott be az erdélyi kancelláriában. Ránk maradt egy házasságkötés alkalmából született ünnepi költeménye, a *Chorus Musarum*, továbbá a 1595-ös havasalföldi hadjáratról szóló rövid beszámolója, a *Brevis enarratio*, amely a történesek fontos, szemtanútól származó forrása.

II. Módszertan

A disszertáció komplex metodika alkalmazásával ér el a tudomány számára releváns eredményeket. Él a történeti biográfia, a nyomtatványtörténet, a komparatív historiográfia, a latin textológia és forrásfilológia eszközeivel. Előjáróban vállalkozik a szerzői portré megrajzolására, ennek érdekében teljességre törekvően összefoglalja a Jacobinus életére vonatkozó rendelkezésre álló adatokat. Figyelmet szentel a *Chorus Musarum* keletkezési körülményeinek. A mű kapcsán vázolja a lakodalmi költészet műfajának eddig a szakirodalomban teljesen feltérképezetlen 16. századi történetét a *Régi Magyarországi Nyomtatványok* adatai alapján. Ezt megteszi a másik mű, a *Brevis enarratio* kapcsán is. Továbbá vázolja és elemzi azt a historiográfiai környezetet, amelyben Jacobinus történeti munkája megszületett. Elsőként együvé rendezi így a Báthory Zsigmondnak ajánlott történeti műveket, és a praeliminariákra támaszkodva képet alkot a történetírás korban kialakult szerepéről. A dolgozat forrásközpontú történeti része taglalja Erdély hadba lépésének előzményeit a tizenöt éves háború előtt, így teremt kontextust a *Brevis enarratio*-ban foglaltak számára. A havasalföldi hadjárat történetének taglalásába hangsúlyos módon bevonja Jacobinus, és egy másik szemtanú, Pellérdi Péter művét is. Az értekezés filológiai része a *Brevis enarratio* szerteágazó utóéletével foglalkozik. A szövegvizsgálat és –összehasonlítás módszerével keresi szerepének alakulását más erdélyi történetíróknál. Ugyanígy vizsgálja a latin szöveg magyar históriás énekekké formálódását is.

III. Új eredmények

Bónis György Jacobinus János születési dátumára vonatkozó vizsgálódása a *Brevis enarratio* ajánlásának szövegéből kiindulva arra a megállapításra jutott, hogy Jacobinus születése 1574. március 23. és 1575. március 23. közé tehető. Azóta bizonyossá vált egy Paul Eber-féle kalendárium bejegyzése alapján, hogy Jacobinus születésének pontos dátuma 1574. augusztus 23. volt. Baranyai Decsi János halálának pontos dátuma is egy ilyen kalendáriumba lett bejegyezve. Feltételezésünk szerint a Jacobinus születésnapjára vonatkozó adatot tartalmazó kalendárium példányát apja, Bernát birtokolta.

Jacobinus Kolozsvár jegyzőjeként jelentette meg *Brevis enarratio* című művét 1596-ban. A Báthory Zsigmondnak szóló ajánlás végén olvasható dátum 1596. március 25. Jacobinus 1598. április 10. és augusztus 21. között, Báthory Zsigmond első lemondását követően Mária Krisztierna kormányzása alatt már májusban és júniusban mint az erdélyi kancellária secretariusus jegyzett okleveleket. Az erdélyi fejedelmi kancellária hivataltörténetében a Báthory-korszakon belül Sulyok Imre kancellársága mellett a másik nagy hivatali karrier éppen az övé, aki nem arisztokrataként, hanem tisztán hivatali pályán emelkedett fel. A kancellária történetében világosan kitapintható az a jelenség, hogy a kancelláriai hivatal és a történetírói tevékenykedés kéz a kézben járt. Jacobinus azonban még azelőtt adta ki történeti művét, mielőtt országos hivatal viselője lett volna. Nem a keze ügyében lévő vagy felkutatott dokumentumok, oklevelek, jegyzőkönyvek, határozatok, utasítások, vagy más jellegű feljegyzések alapján írt nagy lélegzetvételű, retrospektív művet, hanem nagy jelentőségű, a közelmúltban zajlott történésekről alkotott személyes tapasztalataira támaszkodva egy rövidebbet. Elgondolásunk szerint Jacobinust Báthory Zsigmond hadi tetteinek megörökítése mellett a hivatali karrier is motiválta, és kancelláriai titkárrá történő kinevezésében is szerepet játszhatott a *Brevis enarratio* közreadása.

Jacobinus másik műve, amely a tekintélyes kolozsvári katolikus polgár, Kakas István és Susanna Romer esküvője alkalmából készült, a *Chorus Musarum* címet viseli. 1597-ben jelent meg. Az esküvői alkalmi kiadványok 16. századi műfaj történetét áttekintve Jacobinus műve egyedinek mutatkozik címadása miatt. Míg a ránk maradt művek címei tipikusan műfajukat megnevezve fogalmazódnak meg, addig Jacobinus munkájának címe költeménye tartalmára utal. Ez a korban ritkaság. A Jacobinus személye is önmagában álló a többi szerző között abból a szempontból, hogy műve alkotásakor egyedül ő viselt közhivalt, a kolozsvári jegyzőséget. A költemény cikornyás jókívánságainak elhangzása után jó öt évvel azonban már megromlott a viszony Kakas és Jacobinus között egy vagyoni jogi per miatt.

*

A *Brevis enarratio* ajánlása tartalmaz történelemelméleti fejtegetéseket is. Ezért volt kézenfekvő áttekinteni a Báthory Zsigmondnak ajánlott történeti művek előszavait. Elmondható, hogy Jacobinus mondandója a történelem tanulmányozásának hasznáról, gyönyörűségéről, méltóságáról és értelméről nem tekinthető egyedinek, sőt akár közhelyesnek is nevezhető, de látnivaló, hogy a korban uralkodó nézeteket tükröz. A vizsgált történeti művek elsősorban a kortárs történések megörökítését tűzték ki célul, és műfajuk a *commentarii* volt. A szerzőiket motiváló indokokról csak találgatásokba bocsátkozhatunk. A vizsgálódás körébe óhatatlanul bevonódott Szamosközy István kéziratban maradt *ars historica*ja is, amelynek gondolatossága Justus Lipsiust visszhangozza. Szamosközy a flosculusokkal tűzdelt történetírói mesterpróza mintájának Sallustiust tartva maga is tőle vesz át egy fordulatot, így színesítve az olasz Joannes Michael Brutus történeti művéről írt recenziális beszámolóját.

A dolgozat kitér Veit Marchthaler művére, amelynek címe és témája azonos Jacobinuséval. Műve kevés figyelmet szentel azonban az 1595-ös történések megörökítésének, inkább a fejedelem dicsőítése a célja – feltehetően megbízójának, a bécsi Henckel bankház érdekeinek megfelelően, azaz a jövőbeni eredményes

üzletek reményében – egyszerre hordoz dicsőítő vonásokat, kívánja megnyerni a fejedelem jóindulatát és közvetíti soraiban a *Chronicon Carionis*ból merítve a protestáns wittenbergi történelemszemlélet Kaspar Peucer egyik megfogalmazásából merítve – egy katolikus fejedelem számára.

Áttekintve az erdélyi helyzetet a török elleni hadba lépést megelőzően, bizonyítottan látjuk Szilas László azon álláspontját, miszerint Alfonso Carrillo, Báthory Zsigmond jezsuita gyóntatója és diplomatája nem tehető felelőssé az erdélyi török párttal való törvénytelen és brutális leszámolásért.

A havasalföldi hadjárat egy másik kortárs beszámolója Pellérdi Péter tollából való. Levele hiteles forrása az eseményeknek, szövege a *Brevis enarratio*ban foglaltaktól független, így párhuzamos elbeszélése a hadisikereknek. A disszertáció mindkettőjük szövegét bevonta a havasalföldi hadjárat történetét elbeszélő részébe. Műveik bár tartalmazznak két párhuzamos szöveghelyet, ezek alapján nem állapítható meg bizonyosan, hogy ismerték volna egymás írásait.

A havasalföldi hadjárat és a jezsuita propaganda viszonyát Kruppa Tamás feltárta. *Tradíció és propaganda keresztútján – Fejezetek Báthory Zsigmond udvarának kultúrájából* (2015) című művében Marchthaler, Jacobinus és Baranyai Decsi műveit is elemezte. Látnunk kell azonban, hogy a minden keresztény kortárs által nagyszerű és kivételes hadisikerként elismert hadjáratához kapcsolódó propaganda, vagy a véleményünk szerint találóbb szóval – a hadjáratot témául választó egykorú forrásokra jellemző – dicsőítő felhang, ilyen vagy olyan fokban, de mindig elismerő hangzat többszólamú. E dolgozat rámutat és hangsúlyozza, hogy a keresztény világ szerzői felekezeti hovatartozásukra való tekintet nélkül – Marchthaler evangélikus, Jacobinus unitárius, Baranyai Decsi János református vallású volt – egyöntetűen fogalmazták meg lelkesedésüket, és nem pusztán propagandisztikus célokból, hanem egyéni érdekeiktől indítva is.

Jacobinus *Brevis enarratio*jának utóélete nagyon szerteágazó. Jacobinus és Baranyai Decsi János történeti műveinek szövegszerű összefüggésére Kulcsár Péter is utalt mellékesen, amikor megírta Baranyai Decsi János történeti művének fordítását bevezető előszavát. Jelen dolgozat görcső alá véve a két szerző szövegeit megvizsgálta, hogy Baranyai Decsi hol írta ki szó szerint Jacobinust, hol fogalmazta át értelmi változtatás nélkül, hol egészíti ki őt vagy fűz hozzá szövegéhez még valamit, hol kurtít mondatain. A két szerző művének összevetése azonban nem öncélú, hiszen fontos szövegkritikai tanulságokkal is szolgál. Baranyai Decsi szövegének Toldy Ferenc-féle kiadása számos helyen javítható egyik forrásának, a *Brevis enarratio* szövegének figyelembe vételével.

Ebből nyílik az a vizsgálódás, amely kísérletet tesz Jacobinus szövegének megjelentetése alapján Baranyai Decsi *Commentarii de rebus Ungaricis* című műve datálásának pontosítására. A mű nagyobbik része bizonyára 1596. március 25-t követően készült el, valószínűleg áprilisban, tehát a *Brevis enarratio* kolozsvári megjelenése után nem sokkal, mégpedig a 10. 9. 15. szöveghatárig, amely Szinán pasa haláláról számol be.

Más kortárs és későbbi latin nyelven író magyar történetíró is felhasználta Jacobinus szövegét. Így tett Somogyi Ambrus, aki szó szerint bemásolta művébe a *Brevis enarratio*t, nálánál jelentősen kisebb mértékben, de

még kimutathatóan felhasználta Istvánffy Miklós is, majd később Bethlen Farkas, aki szintén szó szerint vette át a rövid beszámolóját, egyik mondatában meg is jelölve, hogy Jacobinus a forrása.

*

Jacobinus késő humanista prózája, történeti művecskéje, historiája históriás énekek szövegévé is alakult. A *Brevis enarratio* egyik énekké formálójának személye ismeretlen. Csonkán ránk maradt művében Zsigmond fejedelmet következetesen királyként említi. Hol nagyvonalakban követi forrása szövegét, hol betoldást alkalmaz, hol kihagy Jacobinus szövegéből, hol csak parafrázisára vállalkozik, hol pedig kivonatolja. Forrásához hűnek mondható, de ritkán fordítja azt szó szerint. Feltételezhetően ennek a műnek a kiadója, aki szintén Heltai Gáspár volt, üzletpolitikai érdekében is az állt, hogy a *Brevis enarratio*val egy évben, 1596-ban – meglehet akár egyidejűleg, vagy röviddel annak megjelenése után – megjelentesse a szélesebb olvasóközönség számára a nagyobb eladott példányszám érdekében Jacobinust magyarul is.

A másik históriás ének szerzője ismert. Szőlősi István unitárius perceptor hitsorsosa, Jacobinus művét formálta ismét históriás énekké, 1635-ben. A műből vett belső érvek azt támasztják alá, hogy a szerző munkájának kiadásakor már nem élt. Szőlősi valószínűleg nem a *Brevis enarratio* önálló kiadását használhatta, hanem valamelyik magyar történelemről szóló műveket tartalmazó gyűjteményes kiadást. Az énekebe fiktív beszédeket told, de arra is hozható példa, hogy elhagy egy-egy részt. Dézsi Lajos megállapításával ellentétben verselése és nyelve nem marad alatta az ismeretlen fordítóéneknak, és betoldásai ellenére áradozónak sem mondható.

A *Brevis enarratio* szövegkiadása és fordítása a dolgozat mellékletében található. A szövegkiadás számos ponton javította Stoll Béla olvasatait. A dolgozat melléklete a *Chorus Musarum* ezidáig kiadatlan szövegét is tartalmazza. A mellékletben szerepel továbbá Jacobinus és Baranyai Decsi valamennyi párhuzamos szöveghehelye.

Az értekezés alapján világos, hogy Jacobinus korának rövid életű, de hathatós művet alkotó szerzője volt. *Brevis enarratio*ja a havasalföldi hadjárat történetének egyik mérvadó és meghatározó forrása. A mű utóéletének áttekintése alapján igazolható, hogy ez a munka határozta meg a hadjáratról latinul író magyar történetírók vonatkozó narrációit, továbbá műfajt váltva és több alkalommal históriás énekké formálva széles körben ismertté tette Báthory Zsigmond legnagyobb haditettét és -dicsőségét.

IV. A témához kapcsolódó publikációs tevékenység

Tanulmányok és előadások

SZVORÉNYI Róbert: *Jacobinus János és históriája*. In: *Érték és értelmezés*. Szerk. BOKA László és SIRATÓ Ildikó. Budapest: Bibliotheca Nationalis Hungariae, Gondolat, 2010. 181–187. (Bibliotheca Scientiae et Artis, 1.)

Előadásként elhangzott Budapesten, az OSzK Tudományos Ülésszakán, 2009. december 7-én, *Jacobinus János és históriája* címmel.

SZVORÉNYI Róbert: *Jacobinus János szöveg helyei Baranyai Decsi Jánosnál*. In: *Források és hagyományképek*. Szerk. STEMLER Ágnes. Budapest: Bibliotheca Nationalis Hungariae, Gondolat, 2014. 40–52. (Bibliotheca Scientiae et Artis, 5.)

Előadásként elhangzott Budapesten, az OSzK Tudományos Ülésszakán, 2013. jan. 21-én, *Jacobinus János szöveg helyei Baranyai Decsi Jánosnál* címmel.

SZVORÉNYI Róbert: *A Báthory Zsigmondnak ajánlott történeti művek előszavai*. In: *Humanista történetírás és neolatin irodalom a 15–18. századi Magyarországon*. Szerk. BÉKÉS Enikő, KASZA Péter, LENGYEL Réka. Budapest: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézet, 2015. 74–83. (Convivia Neolatina Hungarica, 1.)

Előadásként elhangzott Szegeden, 2013. nov. 7–9. között megrendezett I. Neolatin Konferencián, *A Báthory Zsigmondnak ajánlott történeti művek előszavai* címmel.

SZVORÉNYI Róbert: *Baranyai Decsi János történeti művének (Commentarii de rebus Ungaricis) datálásához*. In: *Interpretációk interpretációja – Tudós bibliothecariusok, tudós elődök*. Szerk. ZSUPÁN Edina. Budapest: Bibliotheca Nationalis Hungariae, Gondolat, 2015. 50–57. (Bibliotheca Scientiae et Artis, 7.)

Előadásként elhangzott Budapesten, az OSzK Tudományos Ülésszakán, 2014. nov. 24-én, *Baranyai Decsi János történeti művének (Commentarii de rebus Ungaricis) datálásához* címmel.

SZVORÉNYI Róbert: *Veit Marchthaler történeti munkája Báthory Zsigmond erdélyi fejedelemeiről*. In: *Scientiarum miscellanea – Latin nyelvű tudományos irodalom Magyarországon a 15–18. században*. Szerk. KASZA Péter, KISS Farkas Gábor, MOLNÁR Dávid. Szeged: Lazi, 2017. 45–52. (Convivia Neolatina Hungarica, 2.)

Előadásként elhangzott Szegeden, 2015. nov. 5–7. között megrendezett II. Neolatin Konferencián, *Veit Marchthaler Rerum a Sigismundo [...] gestarum brevis enarratio c. műve* címmel.

Recenziók

Tanulmányok Nagyvárad újkori történetéből. Szerk. EMÓDI András. Nagyvárad: Partium, 2009. 316 l. (*Miscellanea Historica Varadinensia*, 1). In: Magyar Könyvszemle (126) 2010, 281–282.

Veits Marchthallers Beschreibung Ungarischer Sachen von A(nno) 1588. – Veit Marchthaler magyar dolgainak leírása az 1588. évtől. Fordította, sajtó alá rendezte és bevezette NÉMETH S. Katalin. Budapest, MTA Könyvtár és Információs Központ – Nemzetközi Magyarstudományi Társaság, 2020. – 208 p. In: Magyar Könyvszemle (136) 2020, 277–282.